

Dagmar Normet (1921-2008)

Katkendid raamatust “Avanevad ukсед”, (Eesti raamat, Tallinn 2001)

VANAISA

Kuid Saltsjöbadeni suvila alumisel korrusel elas ka üks inimene, kellel oli hoopis isesugune, sõltumatu päevakava, kes kõndis juba varahommikul kella viie paiku aias puude all ja kuulas väikeste kollaste lindude laulu. Varajane tõusja oli meie ühine vanaisa - minu isa ja onu Isaaki isa, kes oli Sopotist oma pojale Rootsi külla tulnud. Ta nimi oli Jehoshua, lühendatult Joshua. Joshua Rubinstein. „Jehoshua” tähendab vanaheebrea keeles „Jumal teda päästab” ja sellest on kujunenud nimi „Jeesus”. Imetus ja aukartus täitsid mu südant, kui mõtlesin sellele, et mu vanaisal on sama nimi kui Jeesus Kristusel!

Uurin pingsalt vanaisa fotot. Ainsat temast säilinud fotot. Selle kinkis mulle mitukümmend aastat hiljem üks Moskvas elanud isa vendadest. Foto on tehtud Teise maailmasõja aegu Lõuna-Prantsusmaal Montpellier' linnas, kuhu vanaisa koos oma vanema pojaga asus elama siis, kui Hitleri sõjavägi vallutas Poola ja vabalinn Danzigi. Vanaisa istub lihtsal seljatoega pingil Montpellier' pargis. Vasakul põlvel hoiab ta laia põhjaga tumedat kaabut, paremal põlvel puhkab konksuga jalutuskeppi hoidev käsi. On ilmselt kuum ilm, sest kitsatriibuline pintsak on vanaisal eest lahti. Kuid tema valge särgi kaelust hoiab koomal kitsas lipsusõlm. Päike paistab tagant ning vanaisa kerged valged juuksed on justkui pühapaiste ümber laia otsaesise. Tihedad kulmud, vidukil silmade mõtlik, pisut irooniline pilk, kitsas, veidi kongus nina tundlike sõõrmetega, rahulik suu, mille nurkades tuksleks nagu naeratus. Ning tihe neljinurkne habe piiramas seda nägu, millest õhkub leebust ja kõikemõistmist. Vanaisa...

Noorena oli ta kindlasti olnud väga võluv, sest suursugusest Ashkenasyde suguvõsast pärit neiu Sarah - seesama neiu Sarah, kelle vanaisa oli olnud Austria-Ungari monarhi õukonna nõunikuks, kellele oli kuulunud ligi pool Varssavi linna ja kes, juba Varssavis elades, oli lasknud oma särgid ainult Pariisis pesta, - seesama neiu oli oma vanemate keelust hoolimata läinud emale, vaesele, tühipaljale kaubaselile mehele!

Vanaisal ja vanaemal oli üheksa last - kuus poega ja kolm tütart. Algul elasid nad Varssavis, kuid hiljem, et poegadele paremat haridust võimaldada, asusid Peterburi elama - tookord oli see ju kõik üks suur tsaari Venemaa. Vanaisa kauples rauaga - ta varustas Venemaa raudteed rööbaste materjaliga. Ta oli väga töökas ja lugupeetud, tema sõna oli niisama kindel kui raud ning luges tsaari Venemaa Raudteeametkonnas ka ilma kirjaliku lepinguta. Ta tõusis Suure Gildi kaupmeheks. Kuid mõnikord juhtus siiski, et raha sai suures koduses majapidamises otsa. Siis heitis vanaema - nii jutustas mulle mitukümmend aastat hiljem onu Jevgeni - diivanile pikali, näoga seina poole, ega tõusnud enne üles, kui vanaisa oli jälle söögiraha toonud.

Nad hoidsid teineteist väga. Onu Jevgeni rääkis, kuidas nad lapsepõlves Peterburi lähistel suvitades emaga õhtuti isal jaamas vastas käinud. Ja iga kord, kui ema oma kaasat vaguniaknast silmanud, löönud ta näost õhetama nagu neiu oma kallimat kohates. Nad olid siis juba ligi kakskümmend aastat abielus olnud.

Kui vanaema tervis hakkas halvenema - siiski kümme last, esimene olevat kohe pärast sündi surnud -, sõideti 1918. aasta jõuluks Soome, et Hyvingeni talikuurordi karges õhus vanaema nõrgaks jäänud kopse kosutada. Kaasas oli neil äsja ülikooli lõpetanud poeg Rubin.

Kas veeretas Suur Juhus oma täringut või seisis see taevatähtedes kirjas – kes seda teab! -, kuid samal ajal puhkas seal, sellesamas pansionaadis Tallinna neiu Nora oma isaga. Ning seal, Hyvingeni lumistel suusa- ja kelguradadel ja hurmavatel tantsuõhtutel nad omavahel tuttavaks saidki -minu tulevane isa ja tulevane ema.

Nad abiellusid. Nad said Venemaal kodusõjaaegset viletsust tunda. Nad külmetasid. Nad nälgisid. Neid päästis minu tulevane ema. Oma klaveriõpingute ajal Leipzigi Konservatooriumis oli ta ka moodsa tantsuga tegelnud - suured eeskujud Duncan, Dalcroze, Laban. Nüüd tantsis ema Harkovi laatsaretis haavatud sõdurite ees ning sai tasuta sõduripajuki. Kord oleksid nad äärepealt vingumürgitusse surnud. Ema oli õhtul malm poti hirsipudruga ahju pannud, öösel ärgates aga imelikku pööritust tundnud, hädavaevu ukseni roomanud, selle lahti lükanud ja meelemärguse kaotanud. 1920. aastal õnnestus neil Eestisse opteeruda.

Nad asusid elama ema kodulinna Tallinna.

Lapsepõlves oli ema elanud Laia tänava lõpus, hobuveski taga asuvas roosas kivimajas, suvitanud aga Kadriorus, Mäekalda tänavas. Seal seisavad veel praegugi mõned vanad pehkinud puitehitused väikeste verandade ja katusealuste nikerdustega. Meres suplemas käidi seal, kus praegu on „Russalka“ vaskingel lendu tõusmas. Kaks sillakest viisid vaiadel seisvate punavalgetriibuliste supelmajade juurde - üks daamide, teine härrade jaoks. Koolis oli ema käinud Beljajevskaja gümnaasiumis (tol ajal olid kõik koolid venekeelsed), mis asus Narva maantee alguses. Ema parimaks sõbratariks koolist saadik ja kogu eluks oli Emilie Martna, sotsiaaldemokraat Mihkel Martna minia, Hans Martna abikaasa. Emilie Martna oli väikest kasvu punakasblond naine. Ja väga tark. Selles olin veendunud, seda kinnitas ka mu ema. Tema mõlemad lapsed - tütar Maret ja poeg Jüri - olid oma isasse, Hans Martnasse: kogukad, suure kondiga, aeglased ja pisut ujedad. Nad käisid meil kodus ema juures klaveritunnis. Piidlesin neid paokil ukse vahelt, kuidas nad püüdlilikult oma suuri sõrmi klaveri kitsastele klahvidele sobitasid. Kuidas nad kõige meelsamini oleksid sealt jalga lasknud. Need klaveritunnid toimusid juba meie uues korteris Narva maanteel, kuhu kolisime 1. märtsil 1927. või 1928. aastal.

KELDRIKORRUS

.....

Ühel päeval sain ema käest noomida:

„Sa ikka vaata, kellega sa mängid!“

???

„Lähed veel kingsepapoisile mehele!“

Olin südamepõhjani solvunud. Ja nõrdinud.

„Ma ei hakka ometi praegu mehele minema! Aga kui ma kord otsustan abielluda, siis ma küll ei küsi, kas mu mees on pärit keldrist või pööningult või uhkest paleest! See mind üldsegi ei huvita!“

See oli esimene tõsine konflikt emaga.

Mitukümmend aastat hiljem peatas mind Tallinna Kaubamaja alumisel korrusel keskealine hästiriidetatud naine.

„Te olete ju Daga, sealt Narva maanteelt?“ küsis ta naeratades. „Ega te mind ei mäleta? Ma olen kingsepamamma sealt samast majast.“

Vaatasin talle üllatunult otsa ja tema praeguse näo tagant hakkas mulle kangastuma noor kingsepamamma meie maja keldrist, kes oli mulle aastate eest jutustanud põneva loo missis Simpsoni ja Inglismaa troonipärija armastusest.

Nüüd rääkis ta mulle seal Tallinna Kaubamaja esimesel korrusel ilmse uhkustundega, et tema pojad on mõlemad abielus, et neil on lapsed ja -seda ta rõhutas eriti - et nad on ülikooli lõpetanud! Ühel neist on Merivälja aedlinnas ilus „individuaal“. (Nii nimetati nõukogude ajal ühepereelamut, vastandina „kommunaalile“ - riigile kuuluvale korterile, kus mitu peret on ühe köögi peal.)

Rõõmustasin siiralt tema poegade edukuse üle. Ja samas pidin mõtlema oma emale... Milline saatuse uperpall: „keldrist“ pärit poiss oli ülikooli lõpetanud ja elas oma perega nägus villas, mina aga elasin oma poja ja tütrega kahetoalises ahjuküttega, ilma mugavusteta korteris. Jätsime kingsepamammaga liigutavalt hüvasti. Rohkem ma pole teda näinud.

SONN

Meie korter asus kolmandal korrusel, puukuurid aga paiknesid maja keldris, seal, kus lõhnas pesuköögi ja kasside järele. Korteri ahjud olid ehitatud selliselt, et üks ahi soojendas kahte tuba. Seega tuli meil talvekuudel kolme ahju kütta, köögi pliiti ja vannitoa boileri ahju veel peale selle ja aastaringelt.

Ei olnud mõeldav, et meie paksuke Marie lisaks söögitegemisele, koristamisele ja kütmisele veel ka küttepuid alt puukuurist üles korterisse tassima peaks. Ja nii läks isa ühel ilusal päeval tööbörsile.

Oli aasta 1928. Oli suure majanduskriisi aasta. Isa seletas mulle, et tööbörsil, mis asub Laial tänaval, panevad ennast inimesed kirja, kellel pole tööd. Pole tööd, pole raha, pole leiba. Nad istuvad seal seina ääres pikkadel pinkidel ja ootavad päevast päeva, et tuleks keegi, kes neid vajab. Kujutlesin seda pilti - see oli ütlemata kurb.

Isa läks tööbörsile, vaatas pinkidel istujaid ning tema pilk jäi peatuma noorel kõhnal mehel, kelle kulunud, aga puhtad riided suutsid vaevu katta tema pikki jalgu ja soonelisi käsi. Nende pilgud kohtusid - noormehe sinisilmade ahastav pilk ja minu isa uuriv pilk. Sel hetkel sündis midagi nende vahel, mingi äratundmine, mis sidus neid eluks ajaks.

Noormehest - tema nimi oli Sonn, eesnime ma ei mäleta - sai meie pere abitööline, kes tassis küttepuud üles korterisse, iga ahju ette paraja sületäie ning kööki puukasti veel tagavaraks.

Kord juhtusin tunnistajaks olema stseenile, mis olulisel määral kujundas mu ellusuhtumist. Olin seitsmeaastane väike tüdruk. Seisin söögitoas ning nägin esikus toimuvat läbi laia ukseava. See oli justkui uksepiidast raamitud pilt, nagu lava, nagu tummfilm. Sonn oli alles hiljaaegu meile tööle tulnud, ta oli selle päeva puud üles toonud ja ajas nüüd esikus oma kuue selga. Siis tuli isa ja kinkis talle oma kaabu, kantud, aga veel viisaka kaabu. Ja Sonn - mul jooksevad veel praegugi judinad üle selja, kui seda pilti kujutluses näen, - see noor ja tugev mees laskus põlvedele ja suudles mu isa kätt! Kantud kaabu pärast!

Olin vapustatud. Kui suur pidi viletsus olema, mis sellist tänulikkust põhjustas! Tundsin, et punastasin üleni, kuum juga valgus üle selja alla. Ja mul oli kohutavalt häbi! Häbi sellise enesealandamise pärast, häbi maailma ebaõigluse pärast. Olin seitsmeaastane.

Kuid läksid kuud ja läksid aastad ning Sonn ja tema pere - kena naine ja kaks poega - kosusid. Ning mehe kaunis, justkui peitliga puust voolitud nägu ja tema sirge rüht ei meenutanud enam millegagi kriisiaegset ahastust. Nüüd töötas ta juba mu isa ehitusmaterjalide lao kontoris. Mis tema ametinimetus seal täpselt oli, ma ei tea. Kui 1940. aastal ladu natsionaliseeriti, käis Sonn ikka meid vaatamas.

1944. aasta sügisel, kui natsid olid Tallinnast minema aetud ja Nõukogude Liidu Riigipanga Eesti Kontor, kus isa oli aasta enne sõda jurist-konsultina töötanud, uuesti tööle hakkas, tuli ka isa evakuatsioonist tagasi Tallinna. Siin öeldi talle, et panga esimesest tööpäevast alates olevat üks pikk mees iga päev isa pangast otsimas käinud. See oli Sonn. Olin nende jällenägemise juures: mu isa ja Sonn embasid teineteist sõnatult ja nutsid.

Selles hetkes oli kõik: varisenud Eesti Vabariik, sõjakoledused, mõlema okupatsiooni õudused, teadmata tulevik ja pidetu olevik. Nad embasid teineteist sõnatult ja nutsid.

TUHANDETE AASTATE TAGANT

Isa ei laulnud kunagi, kuid kaht oma lemmikaariat ümises ta talitsetud temperamendiga ning juhtis minu tähelepanu nende ilule. Need olid nukker „Meretaguse külalise laul“ Rimski-Korsakovi ooperist „Sadko“ ja võidukas toreadooride marss Bizet' "Carmenist".

Üks kord aastas võisin siiski jälgida isa pikka retsitatiivset lugulaulu esitamas - see toimus peisahhi ajal. Vabaduse platsil, majas, milles praegu asub Linnavalitsus ja mis kandis tollal selle omaniku kindlustusselts EKA nime, oli lisaks bürooruumidele ka mitu arstidele kuuluvat korterit koos vastuvõtutubadega. Ühes elas doktor Lurje, mu vanemate perekonnatuttav. Igal aastal oli neil peisahhi puhul suur pidulik õhtusöök, seider, kuhu olid kutsutud sugulased ja mõned sõbrad, ligi paarkümmend inimest.

Lurjed pidasid vanadest traditsioonidest kinni, neil oli košer köök, milles toiduainete ja lauanõude hoidmises ning toitude valmistamisel kehtisid ranged, veel piibliaegadest pärinevad seadused.

Istuti pikas lauas, mille ühes otsas oli seltskonna vanima - pereisa rohkete patjadega polsterdatud koht. Tema kõrval istus perekonna noorim. Kõikidel meessoost isikutel - nii täiskasvanutel kui ka poisikestel - oli peas peakate, just nagu sünagoogis, sest ükski usklik juut ei tohi katmata peaga Jehoova poole

pöörduda. Igaihe ees seisis laual supitaldrik soolvees ujuva kõvakskeedetud munaga ja pokaal punase rosinaveiniga, ning leiva asemel oli matsa - hapendamata nisutaignast valmistatud õhukesed vihkulehekülje suurused haprad liistakud, nii nagu neid küpsetati kiiruga Egiptusest põgenemise hommikul.

Peisahhi (pääsemise) pühitsemine on igivana traditsioon, millega tähistatakse juudi rahva Egiptuse orjapõlvest vabanemist ning Moosese juhtimisel läbi Punase mere ja Siinai kõrbe iidsele isade kodumaale Palestiinasse rändamist. Pidulik õhtusöök - seider (kord) - kujutab endast traditsioonilist palvuste ja lugulaulu kogumikku, millesse on põimitud teatud rituaalid - matsa murdmine, õhtu jooksul nelja pokaali veini maitsmine, poisikese neli küsimust jne.

Uks korterisse, kus peeti seiderit, pidi kogu õhtu lahti seisma ja pidulaua ääres oli tühi tool ning selle ees laual, nagu teistelgi külalistel, supitaldrik soolvees ujuva kõvakskeedetud munaga ja veinipokaal - messiase jaoks, kes võis iga hetk saabuda, sest heebrea usu järgi on messias (lunastaja) veel tulemata.

Meil lastel tuli istuda viisakalt, nihelemata ja rääkimata. Ainult kuulata. Mina ei mõistnud vanaheebrea keelt, milles kogu tseremoonia toimus, ja ega iga kohalolija seda iidset keelt ka ei tarvitsenud tunda. Piisas sellest, kui laps, kes istus pereisa paremal käel, oma nelja küsimust teemal „Mille poolest erineb tänane öö teistest öödest?” õiges kohas ja õiges järjestuses esitada oskas. Pereisa vastuseks aga oli viieteistkümnest osast koosnev riimitud lugulaul, mis selgitas peisahhi ajaloolist tausta ja seideri kommete sümboolikat.

Pereisa luges pühast raamatust katkendi poollauldes, retsitatiivis, ja lauas istuvad mehed kordasid kuuldot üminal. Rituaalne lugulaul kestis ligi kaks tundi ja sel ajal ei tohtinud rääkida ega süüa. Alles seejärel algas pidulik õhtusöök: kanapuljong matsaklimpide - kneidlahhitega, täidetud haug, kalkun ja kompott kuivatatud puuviljast. Koju jõudsimel hilja, juba öö hakul.

Ka minu isal oli seideri ajal kõvakübar („oktoober") peas ja ta ümises keskendunult seda vana lugulaulu, mis rääkis juudi rahva pääsemisest Egiptuse orjapõlvest. Mind valdasid teda jälgides vastakad tunded. Ühelt poolt olin uhke isa nii tähtsa toimingu juures nähes, teiselt poolt aga oli mul justkui piinlik, et isa sellest rituaalist nii tõsimeelselt osa võtab, kuigi ta - ma teadsin seda ja haletsesin isa selle pärast - ei olnud usklik.

„Aga siin ei olegi usuga tegemist," selgitas mulle isa, kui teda oma kahtlustesse pühendasin. „See on puhas ajalugu, ajalugu, mis on meieni kandunud läbi aastatuhandete."

„Seideri lugulaul on tulnud meie juurde Palestiinast üle Hispaania, üle Hollandi ja Saksamaa, üle Austria-Ungari keisririigi, üle Poola ja Venemaa..." lisas mu ema mõtlikult. „Kaugelt lõunast siia, meie juurde Tallinnasse."

Piibliaegadel, aastatuhandete taga sündinud lood... Hetkeks mulle näis, justkui vaataksin otsatusse aegade tunnelisse, ja mul jäi hing ülevustundest kinni.

Meil oli perekonnasõber Mark Kolovski, keskmist kasvu, muheda naeratuse ja halli kahupeaga härrasmees. Ta elas oma perega, naise ja kahe tütreaga Tartus. Iga kord, kui ta Tallinnas käis, tuli ta ka meile külla. Mina pidasin härra Kolovskist väga lugu. Kord usaldas ma talle oma mure, et ma tean nii vähe piiblist. Oma järgmisel külastusel kinkis härra Kolovski mulle saksakeelse piiblilugude ümberjutustuse. Raamat oli kaunilt kujundatud, selles olid kuulsate meistrite maalide ja gravüüride reprod. Hoidsin seda raamatut väga ja tegin oma vanematele etteheiteid, miks nemad mind religiooni valdkonda ei pühendanud.

„Usu valid sina endale ise, kui sa kord juba suur oled," kinnitasid mu vanemad. „Inimene peab religiooni teadlikult omaks võtma."

Mida oskas laps sellest arvata? Alles aastate möödudes adusin, et isa oli omaks võtnud budistliku õpetuse põhitõed. Need olid kooskõlas tema talitsetud loomusega. Stoilise rahuga, kõigutamatu enesevalitsemise ja teatud vaikse üleolekutundega läbis isa ka kõige suuremad katsumused, mis elu tema teele tõi.

TOHTRID

Peale härra Kolovski ja ema kooliõe, sotsiaaldemokraadi Mihkel Martna minija Emilie Martna, väikese tõsise naise, kelle ilmumine tõi kaasa suure poliitika hõngu, käis meie pool ka sisehaiguste arst Simon Markovitš, üks Tallinna haigekassa asutajatest. Haigekassa ehitas maja Hariduse tänavasse, selles asub praegu Tõnismäe polikliinik. Dr. Markovitši käest kuulsin vastuoludest eraarstide ja töörahvast teenindava Haigekassa arstide vahel. Mäletan ka tema saledat vibalikku abikaasat Meerit, kes oli vilgas kampsunite kuduja, teenides sellega oma mehe kasinale

sissetulekule lisa.

Tutvusringkonda kuulus ka pikakasvuline elegantne sakslane, doktor Busch, kes tavatses eraelus monoklit silmas kanda. Räägiti, et ta ei suuda enne opereerima asuda, kui ta pole pitsi viina „hinge alla” võtnud. Kõige kummalisem tema juures oli aga see - ja seda kinnitasid mu vanemad, kes olid korduvalt doktor Buschiga õhtuti „Gloria” või „Marseille” restoranis käinud, et ta pummeldamise haripunktil hammustas järjekordsele napsule klaasist pitsi sakummiks peale.

Veel üks kummaline arst liikus meie peres - nina-, kõrva- ja kurguarst Tuch. Ta käis meil, kui mul keskkõrvapõletik oli, ning jättis mulle kohutava mulje. Lamasin palaviku ja kõrvavaluga voodis. Doktor Tuch tahtis lisaks kõrvale ka ninakoobast kontrollida, mina aga nihelesin ja keerasin pead - pelgasin seda metallist arstiriista, mida ta mulle ninna pista üritas.

„Kui sa nüüd veel rabeled,” ähvardas doktor Tuch, „siis kukub sul silm reast välja!”

See oli, mõistagi, üpris ebapedagoogiline manitsus, aga oma eesmärgi doktor saavutas: tardusin hirmust liikumatuks ja tema sai rahulikult minu ninakoobast kontrollida. Tegelikult oli doktor Tuch väga hea südamega ja ravis vaeseid ilma tasuta. „Rikkad on teie eest juba maksnud,” kinnitas ta arstimit ulatades. Sõja ajal Kesk-Aasias evakuatsioonis olles kõndis ta ööpimeduses mitu kilomeetrit asula teise otsa vaese haige juurde, peale ravimite tõi ka mõnikord toitu.

UUED KOOLIÕED: DINA, LIA, TIBU

Meie klassi tuumiku moodustasid Rammi koolist tulnud tüdrukud. Neile lisandusid mõned teistest koolidest pärit lapsed. Kolmega nendest püsib kontakt tänapäevani - üle poole sajandi. Üks on Dina Slutsk, kes nagu Helene Kumagi on pärast suurt „rahvasterändamist” siiski Tallinna pidama jäänud.

Haapsalus koolis käinud Dina võeti meie klassi poolt kohe omaks. Ta oli elurõõmus naeruhimuline sportlik tüdruk, keda iga rahvastepalli-võistkond endale igatses ning poolte kaptenid üksteise võidu esimesena valisid. Dina oli „kibe käsi”!

Ime küll, kuid kaine mõistusega Dina oli fatalist. Kui talle (juba Inglise Kolledži päevil) kümnenda klassi lõpus füüsikas järeleksam määrati, keeldus ta eksamile minemast. Meie klassi poisid, kes samuti järeleksamile olid tulnud, katsusid Dinat keelitada ja eksamiklassi uksest sisse lükata. Kuid Dina jäi oma otsusele kindlaks. Põhjendusel, et elus on kõik niikuinii ette määratud, et tema järeleksami tegemisest või tegemata jätmisest midagi ei sõltu. Ta lihtsalt heitis voodisse ega liigutanud lillegi.

„Olgu,” ütles proua Slutsk. „Kui sa enam kooli ei lähe, tähendab on su lapsepõlv läbi. Nüüd tuleb siis tööle minna.”

Ema sõnad mõjusid! Dina tegi järeleksami ära, lõpetas kooli, sedapuhku juba Juudi Gümnaasiumi, ja läks veel edasigi õppima.

Pärast Tartu Ülikooli Õigusteaduskonna lõpetamist töötas Dina ligi nelikümmend aastat prokurörina, olles sellel postil oma ametkonnas vanim. Tal on tulnud kohtult ka surmaotsuseid nõuda: seda just laste vägistajate ja tapjate puhul. Need olid ränkkrased protsessid.

Dina raudne printsiipaalsus ja ausus kindlustasid tema kõrge positsiooni säilitamise ka siis, kui pärast nõukogude süsteemi kokkuvarisemist ja Eesti Vabariigi taastamist 1991. aastal kogu kohtusüsteem ümber korraldati ja “puhastati”. Kõrgest east hoolimata ei saadetud teda pensionile, vaid jäeti ainsana „endistest” oma vastutusrikast tööd jätkama. Oma peret pole Dina rajanud. Kogu oma loomupärase hoole ja armastuse on ta pühendanud oma venna, silmapaistva ajakirjaniku ja pikaajalise Eesti Raadio direktori Aadu Slutski perekonnale. Nüüd, juba 80-aastasena viimaks ometi pensionil olles, elab Dina kahekesi oma "lendkoer" Bembiga Tallinnas Lasnamäel kenas ühetoalises korteris. Lendkoera tiitel on aga tingitud selle väikese, mitte just alati lumivalge bolonka kombest külaliste tulekul rõõmust meeletuna mööda tuba ringi tuisata: põrandalt tugitoolile, tugitoolilt lauale, laualt diivanile, ja seda sellises tempos, et külaline näeb ainult valget keerist - lendkoera.

1933/34. õppeaasta keskel ilmus meie klassi tütarlaps Saksamaalt, kes erines meist nii oma

moeka riietuse kui ka saksa keele häälduse poolest – Lia Hübschmann. Tema isa, muhe õllekõhukesega sakslane, oli likvideerinud oma Chemnitzis asunud kindavabriku „Simplex” ning toonud abikaasa, väikese, saleda juuditari, ning „segaverelise” tütre Lia koos sekretär-asjaajaja „preiliga” Eestisse, Hitleri pöörasustest ohutusse kaugusse. Tallinnas jätkas „Simplex” uuesti kinnaste tootmist.

Hübschmannid elasid algul Kreutzwaldi tänavas ja siis Kadriorus ning seega oli meil Liaga ühine koolitee. Käisime Ira Matsoviga sageli Lia pool ning imetlesime tema sõbralikku elavaloomulist ema, kes meile meelsasti oma võimlemisoskusi demonstreeris: turiseisu, spagaati ja muid vigureid.

Lia ema oli osav mitte ainult oma keha, vaid ka abielu vormis hoidma. Sellest vestab järgmine lugu.

Nimelt tavatses papa Hübschmann aeg-ajalt külastada Raekoja platsil asunud restoran-varieteed „Marseille'i”. Ning sellised „tõised nõupidamised” keetsid sageli poole ööni. Kord, kui ta järjekordselt „nõupidamiselt” vastu hommikut voorimehega koju sõitis, oli proua Hübschmann, kuuldes hobusekapjade plaginat kivisillutisel, visanud õlgadele oma punase hommikumantli ning lipsanud akna juurde kardina tagant oma mehe kojutulemist jälgima. Aga kui härra Hübschmann magamistuppa astus, magas tema naine sügavat, süütut und nagu lapsuke.

Ja midagi polnud juhtunud.

Kuid paari nädala pärast teatas papa Hübschmann oma kallile kaasale: „Mu armas, mul on täna jälle nõupidamine. See võib pikale venida. Palun ära oota mind oma punases hommikumantlis kardina taga!” Suudles oma naist ja läks.

Ning nende abielu oli korras ja õnnelik, hoolimata vapustustest ja keeristormidest, millesse saatus oli heaks arvanud neid paisata. Sest kuigi sakslane härra Hübschmann oli oma juudi verd pere Saksamaalt ära Eestisse toonud, jõudis Hitler neile ka siia järele.

Nimelt osutusid kõik äsja Saksamaalt Eesti Vabariiki pagenud isikud sõja puhkedes 1941. aasta suvel Nõukogude Liitu rünnanud vaenlase alamateks. Ja kuna Eesti kuulus selleks ajaks juba aasta otsa „nõukogude rahvaste vennalikkude perre” ning oli seega osa sõdivast impeeriumist, siis sündiski see, mis esmapilgul näib absurdne: viienda kolonni tekkimise kartusest interneeriti kõik saksa päritolu immigrandid, laaditi kaubavagunitesse ja rong võttis suuna Siberi poole.

Juuniküüditamise kogemus oli juba olemas.

Tegelikult aga päästis see aktsioon nende kodanike elu, sest pole põhjust oletada, et natsid oma põgenikele-reetureile oleksid armu heitnud.

Niisiis veeres rong ida suunas. Kuid peagi, kusagil Rakvere ja Narva vahel, hakkas neid saksa lennuk jälitama. Anti õhuhäire. Rong peatati. Vagunite lukustatud ukсед lükati lahti ning kõikidel kästi lähedal seisvasse metsa varjuda.

Õöpäevi umbses vagunis konutavad inimesed jooksid üle õitsva aasa kaitset töötava metsa poole. Tol suvel olid aasad erakordselt õiterohked... Lennuk kadus pilvedesse. Õhuhäire lõpetati. Ning inimesed suundusid igaüks jälle oma vagunisse. Sest kuhu neil oli minna? Võõras maa. Võõras keel. Ja sõda veeres uskumatu kiirusega aina lähemale.

Nad viidi kuhugi Kasahstani ääretusse steppi. Vangilaagrisse. Aga kuna nad olid interneeritud välismaalased, siis neid tööle ei sunnitud. Nii Lia lebaski oma naril, luges raamatuid ja tutvus vangidega. Nende seas oli ka Saksa sõjavang - austerlane Kominik. Nad armusid. Abiellusid. Ja kui sõja lõppedes sõjavangid vabastati ja härra Kominik oma kodulinna Viini naases, nõudis ta ka oma noore naise ja selle vanemad Viini välja. Ring sai täis. Asjalik papa Hübschmann jätkas nüüd juba Austrias oma kinnaste tootmist. Ta elas koos naisega Viinis ilusas villas keset roosiaeda. Kuni elu loomuliku lõpuni.

Lia aga on mulle korduvalt austria kirjandust saatnud. Mõned nendest raamatutest olen ka tõlkinud. Nii on sattunud eesti laste lugemislauale Mira Lobe „Vanaema õunapuu otsas” ja „Hiir kipub välja”, samuti Christine Nöstlingeri võluv noorsooraamat „Vahetuslaps”.

Kolmas uustulnuk oli väike vilgas linalakk Ingrid Nirk. Isa eestlane, ema sakslane. Knirku ehk Tibuga ma kooliajal lähemalt ei suhelnud - ilmselt sai nooremates klassides sõpruskonna kujunemisel määravaks lähedane elupaik ja ühine koolitee.

.....

KELLE KAKSIKUD?

Nii need päevad läksid plaanipäraselt, igal päeval oma kindel ülesanne, oma nägu. Iga nädal kordamas eelmist.

Ja äkki - telegramm! „Õnnitleme kallist venda Rubinit ja tema naist Norat kaksikute sünni puhul.”

Ei olnud mingit kahtlust - telegramm oli adresseeritud meie perele, ainult et kaksikuid ei olnud meil küll kusagilt võtta. Saatanud oli selle telegrammi isa vanim vend Kelman. Seesama Kelman, kelle pulma mu isa oli seitsmeaastase poisikesena vägisi kaasa sõitnud, hüpates viimasel hetkel juba liikuma hakanud Warssavi-Lodzi rongile, endal katkised püksid jalas ja põlved kriimud. Kelman oli isast viisteist aastat vanem ja elas nüüd oma pere ja vanaisaga Lõuna-Prantsusmaal, Montpellieris. Hulk aastaid ei olnud isal temaga mingit kontakti olnud, vennad olid teineteisest võõrdunud, liiga suur oli vanusevahe, liiga kauge vahemaa.

Ilmselt oli mingi teade onu Kelmani juurde jõudnud, et ühel tema vendadest on peres kaksikud sündinud. Aga kellel?

Isa helistas Stockholmi, onu Isaakile, et teda ja Minnat õnnitleda. Stockholmis ei teatud kaksikutest midagi. Nüüd oli väljaspool kahtlust, et õnnelik isa on üks kolmest Moskvas elavast vennast. Kas majandusteadlane Jakob, matemaatik-insener Moonik või diplomaat Jevgeni?

Mis oleks olnud lihtsam kui neile helistada, aga numbreid me ei teadnud ja kas seal oligi telefone? Sel juhul oleks ju võinud kirjutada, eks ole? Aga jumal hoidku sellise mõtlematu samm eest! Saab äkki „intelligent” välismaise margiga kahtlase kirja. Loomulikult läbib see tsensuuri. Ja ole lahke - seal on juttu mingitest olematutest kaksikutest! (Sest nende olemasolu sai ju otsemaid kontrollitud.) Täheandab - küsimus kaksikute kohta on kavalasti šifreeritud salasõnum. Ja-jaa! Vaenlane ei maga! Tuleb olla valvas!

Ei oska ettegi kujutada, kui palju pahandust see kaksikute telegramm oleks Moskvas võinud põhjustada.

Sellest ehk annab aimu vahejuhtum, mis umbes samal ajal Brüsselis Nõukogude saatkonna juures aset leidis. Sellest on meile rääkinud mõlemad osapooled, eri aegadel ja eri paikades ning see kuulub perekonna kirjutamata kroonika varamusse. Kõigepealt rääkis sellest onu Isaak, kui ta 1936. aastal meil Tallinnas külas käis. Onu Jevgeni käest kuulsin sama lugu 1943. aastal, kui ma õppisin Moskvas Kehakultuuriinstituudi eesti rühmas.

Lugu ise on järgmine. Pärast kuulsa Sorbonne'i ülikooli lõpetamist Pariisis tuli onu Jevgeni tagasi Peterburi, siis juba Petrogradi, ja pakkus ideelise kommunistina oma juriidilised teadmised noore Nõukogude riigi diplomaatia teenistusse. Temast sai esimene Nõukogude saadik Belgias ja seejärel Itaalias, kus ka tema vanem poeg maailmavalgust nägi, mis aga viimasele palju sekeldusi on valmistanud. Sest kujutage ette ankeeti, kus sünnikohana on märgitud Rooma! Miks Rooma? Ah et isa oli saadik? Ja kus isa praegu on? Ah on represseeritud? Istub kinni? Täheandab - riigi vaenlane!

Kuid lähme tolle kahekümnendatel aastatel sündinud loo juurde. Niisiis, Moskvas elav onu Jevgeni oli Nõukogude suursaadik Belgias. Kui Stockholmis elav onu Isaak ühel reisil Brüsselit külastas, otsustas ta oma venda vaatama minna. Oktoobrirevolutsioonist saadik polnud nad teineteist näinud. Isaak läks Nõukogude saatkonda piirava aia värava juurde ning hakkas valvepolitseinikuga rääkima.

Samal ajal astus Nõukogude Liidu suursaadik, onu Jevgeni, täheandab, oma kabineti akna juurde ja nägi: saatkonna väravas seisab tema vend Isaak ja kõneleb politseinikuga. Onu Jevgeni ruttas välja, möödus väravas seisvast vennast sellele pilkugi heitmata ning eemaldus kiirel sammul. Onu Isaak järgnes talle. Sõnatult sammusid vennad teineteise kannul mööda Brüsseli tänavat. Viimaks sõandas Isaak vaikselt küsida: „Kas see on tõesti nii ohtlik?” Ja suursaadik vastas sosinal, huuli liigutamata: „On küll.”

Rohkem need vennad elus enam ei kohtunud.

Ja nüüd siis need salapärased kaksikud! Ei mäleta enam, kuidas me viimaks teada saime, et kaksikud olid sündinud onu Mooniku, Miša, perre Moskvas. Sellesama Mooniku perre, kellega on seotud mu esimene lapsepõlvemälestus: laevasõit Danzigist Tallinna, ja onu Moonik, noor uljas tudeng, kes ainsana Moskvas elavatest vendadest oli julgenud välismaale perekonna kokkutulekule sõita, merehaiguse käes oigamas kajutis minu pea kohal.

Kaksikud olid kaks väga armsat, kuid väga erineva välimuse ja iseloomuga tüdrukut Natalie ja Galina. Tutvusin nendega aastate pärast, kui Nataša füüsikateadlasena Moskva Ülikooli laboris

kristalle kasvatas. See oli salastatud projekt ja seetõttu ei tohtinud Nataša välismaareisidele, ka teaduslikele, isegi mitte mõelda. Tema kaksikõde Galja aga töötas insenerina mingis suures tehases tsehhi vanemmehaanikuna ja ei jõudnud oma pensionile minekut kuidagi ära oodata. Onu Miša oli despoodina oma tahte läbi surunud ja pannud kunstihuvilised tüdrukud - Natašal oli ilus lauluhääl ja Galja õppis tantsu - ülikoolis füüsikat ja ehitust õppima. Need olid ainsad alad, mis tema silmis midagi väärt olid.

Seesama onu Miša pani mitukümmend aastat hiljem väga pahaks, et mu poeg Ingo teatrilavastajaks õppima läks. Ta kirjutas mulle küll tunnustavaid sõnu sel puhul, et Ingo „oli nii raske tõkke ületanud“. Ta mõtles sellega Moskva Teatriinstituudi sisseastumiseksameid, kus lavastaja erialale kandideeris mitu noort ühele kohale, kuid ta lisas kangekaelselt, et tema oleks tahtnud Ingot näha insenerina, suure tööstuse tsehhiülemana. Oli ta ju ise kutsumuse poolest matemaatik, sildadeehitaja, õpetas kõrgkoolis materjalide vastupanu ning koostas hoopis uutele põhimõtetele rajatud matemaatikaõpiku, mis aga paraku avaldamata jäigi. Tema lemmiklektüüriks oli inglise kirjandus, eriti nautis ta inglise kuiva huumorit.

Selline siis oli onu Moonik, keda hiljem venepäraselt Mišaks hüüdma hakati. Ta oli sündinud aastal 1900 ja elas üheksakümne kahe aastaseks. Ta oli sale ja sitke, mängis tennist (tenniseväljakul ta oma kolmanda abikaasaga tuttavaks saigi), käis veel kõrges eas suusatamas ja basseinis ujumas. Juhtis oma autot üle tuhande kilomeetri Moskvast Tallinna ja Käsmu ning oli veendunud, et Eesti elu võluvast omapärast aastatega midagi järele ei jää. „Küll sa näed, nemad (nõukogude võim) kujundavad kõik oma malli järgi, kõik saab tasalülitatud!“

“ONE DAY WHEN WE WERE YOUNG”

.....

Õhtul oli Rannakohvik tudengitest tulvil. Algas „pidu katku ajal“. Tantsuks mängis kuulus „Kuldne 7“. Mängis täna eriti hoogsalt, kaasakiskuvalt. Ja äkki, poole takti pealt - vaikus. Poole sammu pealt tardub süda. Lava äärele astub üks pillimeestest, käes valge paberileht, ning loeb ette äsja saabunud käskkirja: MOBILISATSIOON! Kell kolm öösel peavad mehed olema bussijaamas. Ning orkester jätkab juubeldavat valssi Kalmanni operetist „Silva“: „Tahan hõisata! Tahan tantsida!“ Ja tudengid tantsivad meeletult, silmis pisarad.

Ma pole elus nii meeleheitlikult nutnud kui tol ööl seal Narva-Jõesuu Rannakohviku ees, Peebu põlvedel istudes. Kõik varises kokku. Kella kolmeks läksime oma poisse bussijaama saatma. Saatis ka meie tantsupedagoog oma noort abikaasat, kergejõustiku õppejõudu Fred Kudu.

Kuid midagi oli bürokraatia koridorides segi läinud: kahe päeva pärast tulid mehed tagasi - neid veel ei tahtud!

Mulle oli helistanud ema Riiast, kuid mind polnud telefoni läheduses. Kõndisin Peebuga metsas ja kuulasin luuletusi. Jooksin postkontorisse, kuid Riiaga ei saanudki enam ühendust. Helistasin Tallinna ema parimale sõbrannale Emilie Martnale. Kuid tema ei teadnud emast midagi. Ja nii ma ei saanudki teada, mida ema oli tahtnud mulle ütelda... Sõda oli juba Lätimaale jõudnud.

Mu kursusekaaslane Zoja Anofriev lahkus laagrist ja kiirustas Tartusse, et koos oma sõbraga, vanema kursuse meedikuga vabatahtlikult rindele minna. Lahkus ka väike sõstrasilm Marina, et meedikuna rindele sõita. Tudengid läksid teda bussijaama saatma. Mina tahtsin talle hüvastijätuks metsast maikellukesi korjata, kuid jäingi neid korjama, tundsin äkki, et ei suuda teda saatma minna. Aasta pärast oli Marina langevarjuga Eestimaale saadetud, sakslased olid ta kinni võtnud ja üles poonud.

Liikusid igasugused jutud sakslaste hirmutegudest juutide kallal Leedus ja Lätis.

„Abiellume,“ ütles mulle Peep. „Ma peidan sind maal ära.“

Kui teisiti olin ma endale kooliplikana abieluettepanekut kujutanud!

Tegelikult see polnudki abieluettepanek, see oli pakkumine mind varjata, päästa.

Ja siis kutsus meie dekaan Herbert Niiler mind enda juurde. Ta vaatas mulle silma ja ütles rahulikult, aga kindlalt: “Dagmar, te peate ära sõitma.” Ma ei vastanud midagi. Ma polnud võimeline rääkima.

Helistasin koju isale. Sain teada, et nemad sõidavad kogu perega isa töökoha, Riigipanga ešeloni Uljanovskisse. Kui ma enam Tallinna ei jõua, kohtume Uljanovskis. Teel postimajast

meie villasse pidin aiapostidest kinni hoidma, vappusin nutukrampides, kogu mu maailm oli kokku varisemas.

Tallinna ma enam ei jõudnudki, raudtee oli purustatud. Korjasin oma Tartu toast mõned vajalikud asjad kaugele teekonnale kaasa: pesu, villase kampsuni, fotod, ja muidugi ema kingitud päeviku ja muidugi tolle punases kalingurköites Tagore luulekogu.

„Sul peaks täissiidist pesu olema,“ ütles Peep. „Siis ei tule täid kallale.“ Imestasin, kustkohast tal selline tarkus pärit on.

Väike laevuke liikus mööda Emajõe Peipsi järve poole, edasi Venemaa poole. Laevuke täis põgenikke: üliõpilasi, ametiühingutegelasi, ajakirjanikke, juudi perekondi.

Lamasin laevatekil kummargil oma roheline seljakoti peal ja nutsin südantlõhestavalt. Tuli nooruke madrus, istus minu kõrvale ja hakkas lõõtspillil mängima. „Kaugel, kaugel, kus on minu kodu...”